

Św. Jakub Apostoł – patron kościołów w diecezji toruńskiej

Początki chrześcijaństwa

Aby pełniej zrozumieć obecność patronatu jakubowego nad kościołami w diecezji toruńskiej trzeba przywołać kilka podstawowych faktów z historii chrześcijaństwa na omawianym terenie, sięgając aż do średniowiecza. Genezy chrześcijaństwa na omawianym obszarze należy poszukiwać już w wydarzeniu przyjęcia chrztu przez księcia Mieszka I i jego najbliższego otoczenia, które miało miejsce w 966 roku. To przecież od tego momentu rozpoczyna się systematyczna działalność misyjna, która obejmowała swoim zasięgiem także tereny między rzekami Wisłą oraz Drwęcą, czyli obszar nazwany później ziemią chełmińską.

Przez przeszło dwa wieki teren ziemi chełmińskiej leżał jednak niejako na uboczu szybko rozwijającego się chrześcijaństwa, mimo że ziemia ta zapewne już od XI wieku wchodziła w skład powstałej w około 1075 roku diecezji płockiej. Prawdopodobnie część obszaru ziemi chełmińskiej znajdowała się także w strefie oddziaływania utworzonej w 1124 roku diecezji wrocławskiej (kujawskiej). Skromne owoce chrystianizacji wynikały przede wszystkim z faktu przygranicznego położenia tejże ziemi oraz niedogodnego sąsiedztwa od północy i wschodu z pogańskimi plemionami Prus. Nie mamy jednak wątpliwości, że już od XI wieku chrześcijaństwo rozwijało się na terenie ziemi chełmińskiej. Potwierdzają to w pełni najnowsze badania archeologiczne, przede wszystkim odkrycie ruin romańskiej bazyliki w miejscowości Kałdus pod Chełmnem. Ta budowla sakralna może sięgać początkami nawet przełomu X i XI wieku. Poza tym o randze tego ośrodka może świadczyć także rozległe założenie osadnicze grodu¹. Nie można wykluczyć także, że

¹ Zob.: W. Chudziak, *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine i na Pomorzu Nadwiślańskim*, Toruń 2003.

planowano w tym miejscu założyć ważny ośrodek misyjny na Pomorze i obszar Prus.

Trwały rozwój chrześcijaństwa na obszarze ziemi chełmińskiej uzależniony był jednak od rozwiązania kwestii pogańskiej w Prusach. Przez przeszło dwa wieki nie umiano jednak znaleźć sposobu na trwałe wprowadzenie oraz ugruntowanie chrześcijaństwa na terenie pomiędzy rzekami Wisłą i Drwęcą. Dopiero zaplanowana akcja misyjna na tereny pruskie, podjęta na początku XIII wieku przez cystersów z klasztoru z Łekna w Wielkopolsce, zmieniła diametralnie sytuację także i w samej ziemi chełmińskiej. Wyprawy misyjne najpierw opata Gotfryda, a następnie jego współbraci Chrystiana i Filipa, dały podwaliny pod budowę nowej organizacji kościelnej w Prusach, w ziemi chełmińskiej oraz w ziemi lubawskiej.

W tym czasie sprawa chrystianizacji Prus została umiędzynarodowiona. Papież Innocenty III na Soborze Laterańskim IV (1215 rok) postanowił, iż rycerstwo chrześcijańskie, które nie brało udziału w krucjatach do Ziemi Świętej, powinno uczestniczyć w wyprawach misyjnych do Prus. Misję pruską wspierali gorąco książęta mazowieccy i pomorscy oraz arcybiskupi gnieźnieńscy. Papież Innocenty III zlecił arcybiskupowi gnieźnieńskiemu Henrykowi Kietliczowi (1199–1219) nadzór nad misją w charakterze legata.

Nieocenione zasługi w dziele chrystianizacji ziemi chełmińskiej i Prus należy przypisać przede wszystkim cystersowi Chrystianowi (ok. 1170–1245). Jemu to zawdzięczamy między innymi początki chrystianizacji ziemi lubawskiej. Na wspomnianym Soborze Laterańskim IV został ochrzczony przez papieża wielmoża lubawski Surwabune. Zabrał go ze sobą Chrystian, aby pokazać efekty swojej pracy misyjnej. Sukcesy cystersa zostały nagrodzone przez papieża poprzez nadanie mu sakry biskupiej wraz z urzędem biskupa misyjnego na obszar całych Prus².

Biskup Chrystian znalazł także możnego protektora w osobie księcia Konrada Mazowieckiego, który był bardzo zainteresowany powodzeniem misji cysterskiej, gdyż Prusowie zagrażali od północy i obszarom jego dzielnic. W 1222 roku tzw. dokumentem łowickim książę Konrad nadał biskupowi ziemię chełmińską. Od tego momentu biskup Chrystian stał się największym właścicielem ziemskim w ziemi chełmińskiej. Otrzymał on połowę własności książęcej i wszystkie posiadłości biskupów płockich, poza tym zakupił w latach 1223–1234 od trzech rycerzy, opiekunów małoletnich synów wojewody mazowieckiego Krystyna,

² K. Zielińska-Melkowska, *Święty Chrystian – cysters – misyjny biskup Prus*, „*Nasza Przeszłość*”, 83: 1984, s. 35–61.

gród Radzyń. Łącznie, więc w jego posiadaniu znalazło się 14 grodów: Czarnowo, Głębokie, Grudziądz, Gzin, Kolno, Papowo, Pień, Płutowo, Pokrzywno, Radzyń, Ruda, Turzno, Wabcz, Wielkiądź oraz blisko 100 wsi. Pokojowa misja biskupa Chrystiana wydała zapewne owoce nie tylko w Prusach, w docelowym miejscu jego ewangelizacji, ale także i w ziemi chełmińskiej, a szczególnie lubawskiej³. Trudno jednak z braku źródeł opisać je. Być może w przyszłości pomogą nam w tym nowe odkrycia archeologiczne.

Pomimo sprzyjających okoliczności akcja misyjna w Prusach nie przynosiła nadal trwałych rezultatów. Wręcz przeciwnie, Prusowie wzniesli kolejne powstania zbrojne, które nie tylko niszczyły załężki chrześcijaństwa na ich terenie, ale także zagrażały nieustannie ziemi chełmińskiej, kilkakrotnie niszczonej odwetowymi najazdami. Zaczęto poszukiwać wyjścia z tej trudnej sytuacji.

Zrodziła się myśl o stałym wsparciu misji zakonami rycerskimi. Nie zmienili sytuacji jednak ani kalatrawensi (zakon z Hiszpanii), ani powołani do życia przez biskupa Chrystiana rycerze dobrzyńscy tzw. „*Milites Christi*”. I tak dochodzimy do genezy pojawienia się na omawianym obszarze niemieckiego zakonu rycerskiego – Zakonu Szpitala Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, potocznie zwanego zakonem krzyżackim.

Prawdopodobnie na wiosnę 1228 roku przybyli na Mazowsze pierwsi emisariusze wielkiego mistrza, liczący dwóch braci rycerzy i kilkunastu knechtów. Dokonali oni finalizacji nadania zakonowi ziemi chełmińskiej oraz wsi Orłowo na Kujawach. Ponieważ sytuacja militarno-polityczna na terenie ziemi chełmińskiej była bardzo ciężka, książę Konrad zbudował dla Krzyżaków niewielką warownię w Vogelsangu, położonym naprzeciwko powstałego później średniowiecznego Torunia, po drugiej stronie rzeki Wisły. Stały pobyt Krzyżaków na Kujawach rozpoczął się wiosną lub wczesnym latem 1230 roku. Przybył wtedy oddział złożony z 5 braci-rycerzy zakonnych i kilkudziesięciu knechtów pod dowództwem Hermana von Balka. Można założyć, że znalazł się także pośród nich przynajmniej jeden duchowny. W lipcu lub sierpniu książę Konrad nadał Krzyżakom gród w Nieszawie. Latem 1231 roku bracia zakonnicy przepłynęli się przez Wisłę i osiedlili w ziemi chełmińskiej. Dzięki dobrej organizacji wojskowej, a przede wszystkim pomocy zachodniego i polskiego rycerstwa wyparli wkrótce Prusów z ziemi chełmińskiej i zaczęli stopniowo podporządkowywać sobie ich tereny. Jednocześnie wnosili

³ Zob.: S. Kwiatkowski, *Biskup Chrystian na tle problemów moralnych i organizacyjnych misji w krajach nadbałtyckich*, [w:] *Grudziądz miastem Chrystiana*, Grudziądz 1998, s. 53–60.

silne fundamenty władztwa terytorialnego, tworzyli wyjątkowy twór, jakim było państwo zarządzane przez zakonników, czyli państwo zakonu krzyżackiego⁴.

Przynależność diecezjalna i archidiecezjalna

Skuteczna koordynacja działań chrystianizacyjnych przez zakon krzyżacki zaowocowała powołaniem do życia nowych diecezji. Obszar ziemi chełmińskiej i lubawskiej wchodził od połowy XIII wieku w skład diecezji chełmińskiej. Diecezja ta była jedną z czterech nowoutworzonych w 1243 roku. Dokument podziału Prus i ziemi chełmińskiej na cztery diecezje: chełmińską, pomezzańską, sambijską oraz warmińską został wydany przez papieża Innocentego IV dnia 28 lipca 1243 roku. Granice średniowiecznej diecezji chełmińskiej obejmowały ziemie chełmińską oraz lubawską. Na jej stolicę wybrano Chełmżę, pierwszym biskupem chełmińskim został dominikanin Heidenryk (1245–1263)⁵.

W XVI wieku obszar diecezji chełmińskiej powiększono o teren na północ od rzeczki Osy, dotychczasowy obszar diecezji pomezjańskiej. Największe zmiany granic diecezji chełmińskiej miały miejsce na początku XIX wieku. Były one konsekwencją podziału Polski przez zaborców. Na mocy bulli papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku, diecezja chełmińska uległa prawie trzykrotnemu powiększeniu. W jej granicach znalazło się Pomorze Gdańskie, które od średniowiecza należało do diecezji włocławskiej, tworząc tzw. Archidiakoniat Pomorski. Stolica diecezji została przeniesiona z Chełmży do pocysterskiego opactwa w Pelplinie, które stało się jedną z ofiar kasat domów zakonnych w zaborze pruskim. Powiększona diecezja zachowała jednak średniowieczną nazwę – diecezja chełmińska⁶.

Zmiana przynależności diecezjalnej omawianego obszaru związana była z wydarzeniami ostatnich lat. Mocą bulli papieża Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae populus* z dnia 25 marca 1992 roku dokonano reorganizacji struktur administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.

⁴ Zob.: Z. H. Nowaka, przy współpracy R. Czai (red.), *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, Toruń 2000, s. 133.

⁵ Zob.: A. Radzimiński, *Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243–1525. Organizacja, uposażenie, ustawodawstwo, duchowieństwo – wierni*, Malbork 2006, s. 9 i n.

⁶ Zob. A. Nadolny, *Granice diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie”, 16: 1985, s. 21–22; A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994, s. 74–78; K. Wajda, *Miejsce i rola poszerzonej diecezji chełmińskiej 1821–1920*, [w:] M. Biskup (red.), *Z przeszłości diecezji chełmińskiej 1243–1992*, Toruń 1994, s. 81–84.

Pośród 13 nowych diecezji do istnienia powołano także diecezję toruńską, ze stolicą w Toruniu. Na jej pierwszego ordynariusza powołano dotychczasowego biskupa pomocniczego diecezji płockiej ks. Andrzeja Wojciecha Suskiego. Terytorium nowej diecezji jest bardzo zbliżone do średniowiecznych granic diecezji chełmińskiej, erygowanej w 1243 roku i obejmuje ziemie: chełmińską, lubawską oraz michałowską, w sumie obszar ten liczy 5427 km². W chwili utworzenia diecezja toruńska składała się z 182 parafii⁷.

Rok po utworzeniu diecezji toruńskiej (stan na 25 marca 1993 roku) w liczbach przedstawiała się ona następująco: obszar – 5427 km², mieszkańcy – 714270, dekanaty – 17, parafie – 182, prezbiterzy diecezjalni – 317, domy zakonne męskie – 9, księża zakonni – 56, domy zakonne żeńskie – 27, siostry zakonne – 334⁸.

Po kilkunastu latach, w końcu 2008 roku diecezja toruńska w liczbach przedstawiała się następująco: obszar – 5427 km², mieszkańcy – 621591, diecezjanie – 597811, rejony duszpasterskie – 3, dekanaty – 24, parafie – 194, prezbiterzy diecezjalni – 424, domy zakonne męskie – 12, księża zakonni – 98, domy zakonne żeńskie – 27, siostry zakonne – 267⁹.

Jak wyglądała przynależność archidiecezjalna omawianego obszaru? Diecezja chełmińska w momencie powołania do życia wchodziła w skład metropolii gnieźnieńskiej, jednakże papież Aleksander IV w 1255 roku włączył ją do utworzonej w tym właśnie roku metropolii ryskiej. Taka sytuacja trwała przez przeszło trzysta lat. Powrót diecezji chełmińskiej do archidiecezji gnieźnieńskiej nastąpił w okresie nowożytnym, miało to związek z rozwojem protestantyzmu i z sekularyzacją arcybiskupstwa ryskiego w drugiej połowie XVI wieku¹⁰. Taki stan utrzymał się przez kilka wieków.

Zmiany w sieci diecezjalnej z 1992 roku wpłynęły także na zmianę przynależności metropolitarnej omawianego obszaru. Utworzona diecezja toruńska znalazła się w granicach archidiecezji gdańskiej. Jej pierwszym arcybiskupem metropolitą został ks. biskup Tadeusz Gołowski. Dnia 17 kwietnia 2008 roku papież Benedykt XVI arcybiskupem gdańskim mianował ks. arcybiskupa Sławoja Leszka Głódzia. Ingres nowego arcybiskupa miał miejsce dnia 26 kwietnia 2008 roku.

⁷ Zob.: Z. Wyrowiński, *Dwa lata Diecezji Toruńskiej*, w: *Diecezja Toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 1, Toruń 1994, s. 174–182; T. Tylicka, *10 lat Diecezji Toruńskiej. Rys historyczny*, Toruń 2002.

⁸ *Rocznik Diecezji Toruńskiej 1993. Spis parafii i duchowieństwa*, Toruń 1993, s. 15.

⁹ *Diecezja Toruńska 2008. Struktura i duchowieństwo*, Toruń 2008, s. 10–11.

¹⁰ A. Nadolny, *Granice...*, s. 24–25; B. Kumor, *Chełmińska diecezja*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1995, kol. 114–115.

Kościoły jakubowe

Dla omawianego obszaru, z istniejącego stanu badań nad kultem św. Jakuba, w tym i nad wezwaniami jakubowymi, trzeba wymienić przede wszystkim prace: Eriki Tidick¹¹, Jerzego Domaśłowskiego¹² oraz Waldemara Rozynkowskiego¹³. Odniesień do kościołów jakubowych nie brakuje także i innych pracach, często o charakterze popularnonaukowym¹⁴.

Białuty

Miejscowość została lokowana w 1371 roku¹⁵. Nie znamy dokumentu erygującego parafię, możemy jednak przyjąć, że powstała ona w związku z lokacją miejscowości. Brakuje także średniowiecznych informacji o funkcjonowaniu parafii. Pierwotna, średniowieczna świątynia nie zachowała się, kolejna została konsekrowana w 1700 roku. Zachowana do dnia dzisiejszego pochodzi z 1884 roku. Prawdopodobnie od średniowiecza wszystkie kolejne świątynie nosiły wezwanie św. Jakuba. Obecnie pośród

¹¹ E. Tidick, *Beiträge zur Geschichte der Kirchen – Patrozinien im Deutschordenslande Preussen bis 1525*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermland”, 22, 1926, s. 373–374, 444–445.

¹² J. Domaśłowski, *Wyobrażenia św. Jakuba w gotyckiej sztuce Pomorza Wschodniego*, [w:] A. Sroka (red.), *Szpital i kościół św. Jakuba. 600 lat fundacji gildii szyprów w Gdańsku*, Toruń 2009, s. 48–101.

¹³ W. Rozynkowski, *Patrocinia kościołów parafialnych w diecezji chełmińskiej w średniowieczu*, „Zapiski Historyczne”, 65, 2000, z. 3–4, s. 45–70; tenże, *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006; tenże, *Św. Jakub – patron obiektów sakralnych w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] A. Sroka (red.), *Szpital i kościół św. Jakuba. 600 lat fundacji gildii szyprów w Gdańsku*, Toruń 2009, s. 28–47; tenże, *Św. Jakub Apostoł – patron kościoła i parafii*, [w:] K. Kluczwajd (red.), *Dzieje i skarby kościoła świętojakubskiego w Toruniu*, Toruń 2010, s. 9–19; tenże, *Średniowieczne przejawy kultu św. Jakuba na Pomorzu – wybrane zagadnienia*, [w:] W. Rozynkowski, A. Zajączkowska (red.), *Drogi św. Jakuba na obszarze krajów południowego wybrzeża Bałtyku*, Łębork 2010, s. 19–32; tenże, *O najstarszych śladach kultu św. Jakuba Większego na Pomorzu Gdańskim i w Ziemi Chełmińskiej*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Kraków 2011, s. 133–150; tenże, *Kult św. Jakuba Większego w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba*, Toruń 2011, s. 217–250.

¹⁴ Np.: I. Hodorowicz, F. Mróz, *Geograficzny zasięg kultu św. Jakuba Apostoła w Polsce*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Kraków 2010, s. 71.

¹⁵ *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 409–411; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 6, *Dekanat działdowski*, Toruń 1999, s. 48–57; J. Wiśniewski, *Kościóły i kaplice na terenie byłej diecezji pomezkańskiej 1243–1821*, cz. 1, Elbląg 1999, s. 106.

neogotyckiego wyposażenia świątyni w ołtarzu głównym spotykamy figurę patrona świątyni św. Jakuba Większego. W średniowieczu parafia wchodziła w skład diecezji pomezkańskiej, następnie od XVI wieku była znajdowała się w granicach diecezji płockiej, a od 1821 roku przynależała do diecezji chełmińskiej.

Bobrowo

Powstanie parafii datuje się na trzecią ćw. XIII wieku¹⁶. Pierwsza wzmianka o jej istnieniu pochodzi z 1324 roku, wtedy to w źródle wymieniono kapłana Arnolda. Na wczesną genezę parafii wskazuje zachowany do dnia dzisiejszego kościół, którego prezbiterium i zakrytą datuje się na trzecią ćw. XIII wieku. W średniowieczu parafia była pod patronatem biskupów chełmińskich. Była uposażona w 4 łany ziemi. Posiadała dość rozległy okręg parafialny składający się już w średniowieczu z następujących miejscowości: Bobrowo, Czekanowo, Najmowo, Oleczno, Sosno, Sumowo, Sumówko, Wądzyn, Wichulec, Zgniłobłoty.

Prawdopodobnie od początku istnienia parafii świątynia w Bobrowie została oddana pod patronat św. Jakuba Apostoła. Pierwszą znaną informację o wezwaniu posiadamy jednak dopiero z wizytacji z 1647 roku. Czytamy w niej: *Ecclesia parochialis murata in villa Bobrowo, tit. s. Iacobi Apostoli*¹⁷.

Świątynia nie znalazła się na szlaku Drogi Polskiej św. Jakuba, powołanej do istnienia w 2007 roku. W ostatnim czasie zostały jednak podjęte starania o podłączenie tego miejsca do szlaku. Dzieją się one głównie za sprawą działającego w gminie Stowarzyszenia na rzecz rozwoju Gminy Bobrowo „Aktywna Gmina”. Było ono między innymi organizatorem spotkania w Bobrowie, które odbyło się dnia 18 marca 2012 roku z piszącym te słowa, który podjął temat „Szlaki Jakubowe – o kulcie Św. Jakuba Apostoła”.

Chełmno

Św. Jakuba Większego tylko w jednym przypadku spotykamy jako patrona kościoła klasztorowego. Dotyczy to właśnie Chełmna, a dokładnie

¹⁶ *Diecezja chełmińska...*, s. 114–116; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 9, *Dekanat lembarski*, Toruń 1997, s. 22–26; W. Rozyrkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego*, Toruń 2000, s. 138.

¹⁷ *Visitationes ecclesiarum Dioecesis Culmensis et Pomesaniae Andrea Leszczyński episcopo A. 1647 facta*, wyd. A. Pobłocki, Toruń 1900 (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 4), s. 56 (dalej Vis 1647).

świątyni franciszkańskiej. Początki klasztoru sięgają prawdopodobnie przełomu 1257/1258 roku. Jego fundatorem był mistrz krajowy pruski Gerhard von Hirzberg. W 1258 roku klasztor został przyjęty do czesko-polskiej prowincji franciszkańskiej, świątynię konsekrowano około 1346 roku¹⁸. Klasztor został skasowany przez władze pruskie w 1806 roku, obecnie kościół jest filią parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Dodajmy, że interesujący nas święty jest współpatronem świątyni, gdyż spotykamy go w towarzystwie bardzo popularnego świętego doby średniowiecza, mianowicie św. Mikołaja¹⁹. Figury obydwu świętych patronów znajdowały się w barokowym ołtarzu głównym świątyni, powstałym około 1745 roku. Obecnie dolna jego część wraz z figurami znajduje się w kościele parafialnym Podwyższenia Krzyża Świętego w Lisewie²⁰.

Dąbrówka Królewska

Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z roku 1291. Wtedy to mistrz krajowy Meinhard z Kwerfurtu potwierdził sprzedaż przez wójta z Rogóżna Henryka de Wedersberg 4 1/2 łanów we wsi Dąbrówce sołtysowi Gunterowi. Dowiadujemy się, że wieś liczyła wówczas 57 łanów. Miejscowość poniosła straty w wojnie polsko-krzyżackiej w 1414 roku. W średniowieczu wieś była własnością zakonu krzyżackiego i należała pod względem administracyjnym do wójtostwa rogozińskiego²¹.

Bardzo trudne są do ustalenia początki kultu religijnego w Dąbrówce. Wiadomo, że już w średniowieczu istniała tu parafia. Kiedy powstała? Przyjmuje się, że być może już w końcu XIII wieku²². Informacje zawarte we wspomnianym dokumencie z 1291 roku pozwalają wnioskować, że parafia była uposażona w 5 łanów ziemi. Brak innych średniowiecznych wzmianek. Lustracja starostwa rogozińskiego z 1565 roku podaje, że koś-

¹⁸ A. Radzimiński, *Kościół w państwie zakonu...*, s. 104.

¹⁹ Zob.: F. Schultz, *Geschichte der Stadt und des Kreises Culm*, Danzig 1876, s. 110; W. Roth, *Die Dominikaner und Franziskaner im Deutsch – Ordensland Preussen bis zum Jahre 1466*, Königsberg 1918, s. 134; M. G. Zieliński, *Kościół św. Jakuba Starszego i św. Mikołaja w Chełmnie*, Pelplin 2002, s. 11, 16; M. G. Zieliński, *Chełmno civitas totius Prussiae metropolis XVI–XVIII w.*, Bydgoszcz 2007, s. 52, 200.

²⁰ M. G. Zieliński, *Kościół św. Jakuba Starszego...*, s. 43.

²¹ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, opr. K. Porębska przy współpracy M. Grzegorz, pod red. M. Biskupa, Wrocław 1971, s. 27–28.

²² *Diecezja chełmińska...*, s. 333–334; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 12, *Dekanat lasiński*, Toruń 1997, s. 30–35; W. Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej...*, s. 143.

ciół w Dąbrówce był spustoszony i należał do parafii w Grucie: *Kościół. – Był przedtem we wsi, ale spustoszał. Płacą do Gruthi od domu ½ ćw. żyta, ½ ćw. owsa*²³. O średniowiecznej genezie parafii świadczy czas budowy świątyni, który wyznacza się na około 1300 rok. W średniowieczu parafia była pod patronatem krzyżackim, obejmowała swoimi granicami tylko wieś kościelną.

Prawdopodobnie od początku istnienia parafii świątynia w Dąbrówce została oddana pod patronat św. Jakuba Apostoła. Pierwszą znaną informację o tym wezwaniu posiadamy jednak dopiero z wizytacji z lat 1667–1672, czytamy w niej: *Locus s. Iacobo apostolo sacer*²⁴.

Kazanie

Parafia została erygowana około połowy XIV wieku²⁵. Pierwsza znana informacja o jej istnieniu pochodzi z dokumentu lokacyjnego z 1367 roku. Jest tam co prawda brak wzmianki o uposażeniu plebana, jednakże określono w nim świadczenia roczne na rzecz plebana. Na początku XV wieku pleban i wityryk zostali oskarżeni z powodu bliżej nieznanymi nadużyć finansowych. Czas budowy kościoła przyjmuje się na połowę XIV wieku. Wizytacja z lat 1667–1672 podaje, że w 1403 roku biskup chełmiński Arnold Stapil dokonał konsekracji kościoła. W średniowieczu parafia była pod patronatem biskupów chełmińskich. Jej uposażenie stanowiły 4 łany ziemi, a okręg parafialny tworzyła sama wieś kościelna.

Prawdopodobnie od początku istnienia parafii świątynia w Kazaniach została oddana pod patronat św. Jakuba Apostoła. Pierwszą znaną informację o wezwaniu posiadamy jednak dopiero z wizytacji z 1647 roku, czytamy w niej: *Ecclesia parochialis murata in villa Kazaniec, tit. s. Jacobi Apostoli*²⁶. W zapisie powizytacyjnym z lat 1667–1672 czytamy: *Ecclesiam habet sub titulo s. Iacobi consecratam, ut patet ex indulgentiis a Rmo episcopo Arnaldo anno 1403 die 13. Februarii datis*²⁷. W ołtarzu głównym, późnobarokowym, znajduje się obraz św. Jakuba Większego, który jest ozdobiony srebrną

²³ *Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1565*, wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1961, s. 147–148.

²⁴ *Visitationes episcopatus Culmensis Andrea Olszowski culmensi et pomesaniae episcopo A. 1667–1672 factae*, wyd. B. Czaplą, Toruń 1902–1904 (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 6–10), s. 727 (dalej Vis 1667–1672).

²⁵ *Diecezja chełmińska...*, s. 436–438; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 11, *Dekanat lubawski*, Toruń 1995, s. 36–39; W. Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej...*, s. 150.

²⁶ Vis 1647, s. 87.

²⁷ Vis 1667–1672, s. 388.

sukienką²⁸. A więc wokół wizerunku Apostoła ogniskował się w okresie nowożytnym rozwinięty kult.

Mikołajki

Miejscowość powstała w XIV wieku²⁹. Prawdopodobnie w tym okresie należy poszukiwać także początków parafii, chociaż brakuje o niej średniowiecznych informacji. W średniowieczu parafia znajdowała się w granicach diecezji pomezkańskiej, od XVI wieku na skutek rozwoju reformacji, znalazła się w diecezji chełmińskiej. Nie zachowały się dwie poprzednie świątynie, obecna pochodzi z 1780 roku.

Prawdopodobnie od początku istnienia parafii świątynia w Mikołajkach została oddana pod patronat św. Jakuba Apostoła. Pierwszą znaną informację o wezwaniu posiadamy jednak dopiero z wizytacji z 1647 roku, czytamy w niej: *Ecclesia parochialis murata in villa Mikołajki tituli s. Jacobi Apostoli*³⁰.

Ostrowite

Parafia została erygowana w pierwszej połowie XIV wieku³¹. Pierwsza znana wzmianka o jej istnieniu pochodzi z początku XV wieku, wtedy to został wymieniony w źródle pleban Mikołaj. Budowę świątyni ustala się na pierwszą połowę XIV wieku. W średniowieczu parafia była pod patronatem krzyżackim, od początku była uposażona w 4 łany ziemi.

Prawdopodobnie od początku istnienia parafii świątynia w Ostrowitem została oddana pod patronat św. Jakuba Apostoła. Pierwszą znaną informację o wezwaniu posiadamy jednak dopiero z wizytacji z 1647 roku. Czytamy w niej: *Ecclesia parochialis murata in Ostrowite, tit. s. Iacobi Apostoli*³².

Toruń

W 1264 roku miała miejsce lokacja Nowego Miasta Torunia. W związku z powstaniem nowego ośrodka osadniczego powołano do istnienia

²⁸ *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 11, *Dekanat lubawski*, Toruń 1995, s. 38.

²⁹ *Diecezja chełmińska...*, s. 496–497; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 13, *Dekanat nowomiejski*, Toruń 1998, s. 72–75; J. Wiśniewski, *Kościoty i kaplice...*, s. 272–274.

³⁰ *Vis 1647*, s. 77.

³¹ *Diecezja chełmińska...*, s. 538–539; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 14, *Dekanat radzyński*, Toruń 1997, s. 83–86; W. Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej...*, s. 161.

³² *Vis 1647*, s. 52.

także parafię. Została ona erygowana prawdopodobnie na początku XIV wieku³³. Ze względu na rangę tego ośrodka poświęćmy mu nieco więcej uwagi.

Powszechnie wiadomo, że kościół parafialny Nowego Miasta Torunia otrzymał jako patrona św. Jakuba Apostoła. Dodajmy jednak, że nie znamy niestety ani dokumentu fundacyjnego, ani konsekuracyjnego kościoła, czyli źródeł, które wymieniałyby patrocinium w oficjalnym brzmieniu (takich dokumentów dla średniowiecza zachowało się generalnie bardzo mało). Nie jesteśmy jednak pozbawieni źródeł informujących nas, komu oddano pod opiekę nowomiejską świątynię parafialną.

Najwcześniejsze informacje o wezwaniu odczytujemy z inskrypcji, które umieszczono wewnątrz i na zewnątrz prezbiterium świątyni. Dodajmy, że powstały one po 1311 roku. W inskrypcji obiegającej wewnątrz chóru czytamy, że w 1309 roku rozpoczęto budowę dzieła (chodzi o kościół): IN HON[OREM SANC]TI IACOBI APOSTOLI MAIORIS³⁴. Tak więc wznoszona świątynia powstawała ku czci św. Jakuba Apostoła Większego. Mówiąc inaczej święty ten był przewidziany od początku budowy obiektu sakralnego na jego świętego patrona.

W drugiej inskrypcji, umieszczonej na zewnątrz prezbiterium, czytamy, że wznoszony chór (prezbiterium) ma być poświęcony: AD LAVDEM SANCTI IACOBI PARITERQUE PHILIPPI³⁵. Jak widać w tym zapisie spotykamy dwóch równorzędnych patronów: św. Jakuba i św. Filipa. Zaskakująca, w pewnym sensie, jest dla nas obecność współpatrona. Dodajmy, że nie znamy innego źródła, które wymieniałoby podwójne wezwanie świątyni nowomiejskiej. Zauważmy, że najstarsze źródła odnośnie wezwania używają najczęściej ogólnego stwierdzenia, że mamy do czynienia ze świątynią św. Jakuba, czyli bez określenia bliższych atrybucji jakubowych, np.: w księdze ławniczej Nowego Miasta Torunia pod rokiem 1424 odnotowano: *6 mr. czins der kirchen czu s. Jacob*³⁶; w księdze kamlarii miasta Torunia pod rokiem 1463 czytamy, że: *der rath vornuget der kirchen S. Jacobi dy 15 mr. und 19 sc.*³⁷

Powróćmy do odnotowanego współpatronatu. Spójrzmy na towarzysza św. Jakuba, jest nim św. Filip. I tu może się rodzić pytanie o jakie-

³³ W. Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej...*, s. 80, 81, 172.

³⁴ L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *Kościół świętego Jakuba w Toruniu*, Toruń 2001, s. 50.

³⁵ Tamże, s. 51.

³⁶ *Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450)*, wyd. K. Ciesielska, Toruń 1973, (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 63), nr 988; zob. także indeks, s. 373.

³⁷ *Księga kamlarii miasta Torunia 1453–1495*, wyd. K. Mikulski, K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2007, s. 152.

go Jakuba może chodzić w tej inskrypcji. Pytanie to nie jest bezzasadne, gdyż pośród apostołów Chrystusa było przecież dwóch Jakubów. Mając na uwadze to, co zasygnalizowano już wcześniej, mianowicie, że średniowieczne źródła nie są dokładne w opisie wezwania, oznacza to, że nie pomagają nam one jednoznacznie rozróżnić, o którym Jakubie w źródle jest mowa. W wątpliwych sytuacjach, tak jak w tym przypadku, pomagają nam często dopiero źródła nowożytne, zabytki ikonograficzne, czy nawet tradycja kultu danego świętego w konkretnym miejscu. Odnośnie historii kultu św. Jakuba w Polsce przyjmuje się, że tak, jak i w całej Europie, od wczesnego średniowiecza rozpowszechnił się zwłaszcza kult św. Jakuba Większego³⁸.

Pewną sugestią co do rozróżnienia obydwu świętych może być fakt, że św. Jakub Mniejszy występuje często w towarzystwie św. Filipa. Idąc tym tropem odwołajmy się do obszaru państwa zakonu krzyżackiego. Być może tych właśnie świętych spotykamy jako patronów wiejskich kościołów parafialnych w dwóch miejscowościach. W granicach diecezji pomezkańskiej dotyczy to miejscowości Rogóźno. W wizytacji z lat 1667–1672 czytamy, że dotychczasowe wezwanie świętych Filipa i Jakuba, po odbudowaniu kościoła w XVII wieku, zostało zastąpione wezwaniem św. Wojciecha³⁹. W diecezji warmińskiej świętych Jakuba i Filipa spotykamy w dokumencie lokacyjnym z 1331 roku wystawionym dla miejscowości Gronowo koło Braniewa. Czytamy w nim, że: *quatuor mansos ad laudem dei et curam animarum et ad honorem beatorum apostolorum Phillippi et Iacobi volumus pertinere*⁴⁰. Na takie wezwanie kościoła wskazuje także dzwon z 1495 roku, który został poświęcony św. Filipowi i św. Jakubowi⁴¹.

Odwołajmy się także w tym miejscu do kalendarza liturgicznego, który odgrywał ogromną rolę w popularyzowaniu świętych. W kalendarzach obowiązujących w średniowieczu na obszarze państwa krzyżackiego, tak jak i w całej Europie i w diecezjach polskich, wspomnienie św. Jakuba Większego obchodzono w kalendarzu dnia 25 lipca, natomiast świętych Filipa i Jakuba wspólnie w dniu 1 maja. Taka, a nie inna obecność w kalendarzu liturgicznym pomaga nam zrozumieć, dlaczego obydwaj święci są spotykani razem. Dodajmy jeszcze, że w kalendarzu

³⁸ Zob.: W. Schenk, *Kult świętych w Polsce. Zarys historyczny*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 13, 1966, z. 4, s. 81.

³⁹ J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice...*, s. 363–364.

⁴⁰ W. Rozynkowski, *W poszukiwaniu średniowiecznych patrociniów – o świętych państwa zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] Z. Zyglewski (red.), *Polska w kręgu polityki, kultury i gospodarki europejskiej*, Bydgoszcz 2007, s. 134, 137.

⁴¹ K. M. Kowalski, *Inskrypcje na dzwonach gotyckich w Prusach. Studium z epigrafiki kampanologicznej*, Gdańsk 2006, s. 198–199, s. 358.

krzyżackim obydwu wspomnienia jakubowe celebrowano w wysokim rycie *duplex*⁴².

Po tych rozważaniach powróćmy do patronatu nad świątynią nowomiejską w Toruniu. Czy możemy odnieść to często spotykane kojarzenie dwóch świętych: św. Jakuba Mniejszego i św. Filipa także w odniesieniu do patronatu omawianej świątyni (mając na uwadze zapis w cytowanej wcześniej inskrypcji). Co do obecności kultu obydwu świętych w tym miejscu, to oczywiście tak, jednak co do patronatu nad omawianą świątynią, to zapewne nie. Przykład toruński pozwala nam jednak na zdefiniowanie interesującego pytania badawczego: czy w miejscach, w których spotykamy kult św. Jakuba Większego nie spotykamy także odniesień do św. Filipa, a także i do św. Jakuba Młodszego? Może się bowiem okazać, że ci trzej święci często występują razem, nawet jeżeli jeden z nich (najczęściej św. Jakub Większy), posiada status głównego patrona. Przykładem może tu być chociażby sama świątynia nowomiejska, w której na bocznej ścianie w prezbiterium, pośród monumentalnych malowideł z końca XIV wieku, spotykamy zarówno postać św. Jakuba Większego, jak i św. Filipa⁴³.

Obecność św. Jakuba Większego w parafii nowomiejskiej, pełniącego funkcje patronacką nad świątynią i gromadzącymi się w niej wiernymi, była bardzo intensywna. Oprócz wspomnianych już wcześniej odniesień we wnętrzu świątyni spotykamy kilka kolejnych jego przedstawień. Mamy tu na myśli chociażby wizerunek świętego na obrazie w ołtarzu głównym z 1732 roku, czy też jego figurę, stojącą przed wejściem do świątyni na słupie bramnym z połowy XVIII wieku⁴⁴. Odwołanie, zapewne do jego osoby, spotykamy także w inskrypcji znajdującej się na dzwonie pochodzącym z XV wieku. Oto jej treść: *hilf got maria berot vnde der liebe her sinte iokob*⁴⁵. Dodajmy, że dzwon ten został zrabowany przez Szwedów w 1703 roku i znajduje się aktualnie w katedrze w Uppsali. Na końcu zauważmy, że wezwanie jakubowe było bardzo trwałe i pomimo różnych losów świątyni pozostało niezmienione do dnia dzisiejszego.

Ponieważ brakuje dokumentu fundacyjnego, dlatego trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, kto mógł być inicjatorem wezwania jakubowego

⁴² Zob.: W. Rozynekowski, *Omnes Sancti...*, s. 53, 54, 56, 58.

⁴³ L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *Kościół...*, s. 71–72.

⁴⁴ Tamże, s. 108; K. Kluczajd, *Kościół s. Jakuba Apostoła w Toruniu. 700 lat świątyni (1309–2009)*, Toruń 2009, s. 12.

⁴⁵ A. Soborska-Zielińska, *Dzwony w Chełmnie i ich znaczenie w życiu miasta*, [w:] T. Jaworski, M. Nasieniewski, K. Przegiętka (red.), *Tajemnice starych dzwonów Torunia i Chełmna w 500-tną rocznicę ulania wielkiego Tuba Dei spisane*, Toruń 2001, s. 71–73; K. M. Kowalski, *Inskrypcje...*, s. 368.

w Toruniu. Nie można wykluczyć, że wpływ na wybór takiego patrocinium miał zakon krzyżacki, który był fundatorem Nowego Miasta Torunia. To zakon przecież sprawował do 1345 roku prawo patronatu nad świątynią, następnie przekazał je cysterkom-benedyktynkom⁴⁶. Dla zakonu krzyżackiego św. Jakub Większy był jednym z ważniejszych świętych, chociaż zdecydowanie ustępował takim, jak np. Najświętsza Maryja Panna, św. Jerzy, św. Barbara, czy św. Janowie (Chrzciel i Ewangelista).

Zauważono, że św. Jakub Większy należał do grona najbardziej popularnych świętych w środowisku miast hanzeatyckich⁴⁷. W literaturze podkreślono już, że w miastach tych kościoły parafialne stosunkowo często nosiły wezwania: maryjne, św. Mikołaja oraz właśnie św. Jakuba. Wezwania mogą więc wskazywać na jedność kulturową hanzeatyckiego środowiska. Na końcu nie można także wykluczyć związku obecności św. Jakuba Większego w Nowym Mieście Toruniu z osadnikami, którzy przybyli do powstającego miasta głównie z obszarów Śląska oraz Górnej Saksonii i Turyngii. Oni także mogli przynieść ze sobą jego kult⁴⁸.

Patronat jakubowy rozciągał się na całą parafię i znaczną część Torunia. Wyszedł on poza mury świątyni. Ilustrują to bardzo dobrze nazwy ulic, które spotykamy w sąsiedztwie kościoła. I tak, źródła opisujące przestrzeń wokół świątyni często używają odniesienia do patrona świątyni. I chociaż w części przypadków spotykane określenia nie oddają do końca rzeczywistości ulicy, to jednak właśnie tak chcemy nazwać to zjawisko. Otaczające świątynię nowomiejską ulice (trakty) nazywane są przez twórców źródeł następująco:

- ul. Św. Jakuba, łączyła południowo-wschodni narożnik Rynku z Bramą św. Jakuba; w źródłach wymienia się ją jako: *s. Jacobgasse* (1560–1600), *Jacobsstrasse* (1564), *am s. Jacob Thor* (1625–1635), *bey s. Jacob Thor* (1523–1625); dwa ostatnie określenia ukazują nam kolejny przejaw oddziaływania świętego patrona, na nazwę jednej z bram wprowadzających w granice Nowego Miasta Torunia – Bramę św. Jakuba,
- ul. Przy Kościele św. Jakuba (obecna ul. Szpitalna), w źródłach nazywa się ją: *keygen s. Jacobiskirche* (1431), *bey s. Jocabiskirche* (1446–1449), *bey sinte Jacobe* (1438), *dem S. Jacobs Kirche uber* (1625),

⁴⁶ W. Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej...*, s. 172.

⁴⁷ J. Petersohn, *Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polen und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission – Kirchenorganisation – Kultpolitik*, Köln–Wien 1979, s. 495–496.

⁴⁸ Zob.: T. Jasiński, *Toruń XIII–XIV wieku – lokacja miast toruńskich i początki ich rozwoju (1231 – około 1350)*, [w:] M. Biskup (red.), *Historia Torunia*, t. 1, *W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, Toruń 1999, s. 151.

- ul. Za Kościołem św. Jakuba (obecnie nie istnieje), przylegała do kościoła św. Jakuba od wschodu; źródła wymieniają ją jako: *hinder der kirchen sente Jacobe* (1420), *hinder sinte Jacob* (1432), *hinter S. Jacobs Kirchhoffe* (1566), *bey S. Jacob Kirche* (1569–1578), *an der Stadt Mauer hinder S. Jacobs Kirche* (1618–1636)⁴⁹.

Tak intensywne odniesienie do patrona świątyni, a może inaczej, tak wyrazista i mocna osoba świętego patrona spowodowały, że część przedmieść Torunia, otrzymała w późniejszym okresie nazwę – Jakubskie Przedmieście. Dodajmy, że to jedyny taki przypadek w Toruniu, kiedy od patrona świątyni nazwę zaczerpnęło jedno z przedmieść.

Świątynia św. Jakuba w Toruniu znalazła się na szlaku jednej z dróg św. Jakuba w Polsce – Drogi Polskiej (*Camono Polaco*), oznaczonej w 2007 roku⁵⁰.

Wielkie Radowiska

Parafia została erygowana około 1340 roku⁵¹. W dokumencie lokacyjnym miejscowości z 1340 roku zostało wymienione uposażenie plebana, 6 łanów ziemi. Wiemy, że świątynia poniosła straty w czasie wojny polsko-krzyżackiej, tzw. wojny głodowej w 1414 roku. W średniowieczu parafia była pod patronatem krzyżackim.

Prawdopodobnie od początku istnienia parafii świątynia w Radowiskach została oddana pod patronat św. Jakuba Apostoła. Pierwszą znaną informację o wezwaniu posiadamy jednak dopiero z wizytacji z 1647 roku. Czytamy w niej: *Ecclesia parochialis murata in villa Radowiska magna tituli s. Iacobi Apostoli*⁵².

Żmijewo

Parafia została erygowana prawdopodobnie w pierwszej połowie XIV wieku⁵³. Pierwsza znana nam informacja o jej istnieniu pochodzi do-

⁴⁹ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII w.*, Toruń 1999, s. 372, 378, 382.

⁵⁰ T. Bielicki, *Szlak św. Jakuba – nie tylko droga*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba*, Toruń 2011, s. 251–277.

⁵¹ *Diecezja chełmińska...*, s. 301–303; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 7, *Dekanat golubski*, Toruń 1994, s. 77–80; W. Rozynekowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej...*, s. 165.

⁵² *Vis 1647*, s. 63.

⁵³ *Diecezja chełmińska...*, s. 137–138; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 3, *Dekanat brodnicki*, Toruń 1998, s. 121–126; W. Rozynekowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej...*, s. 179.

piero z początku XV wieku. Podczas wojny polsko-krzyżackiej w 1414 roku świątynia poniosła straty, które wyliczono na 200 grzywien. Budowę kościoła ustala się na pierwszą połowę XIV wieku. W średniowieczu parafia była pod patronatem zakonu krzyżackiego, od początku posiadała uposażenie ziemskie w wielkości 4 łanów.

Prawdopodobnie od początku istnienia parafii pierwotna świątynia w Żmijewie była poświęcona Matce Bożej. Na takie wezwanie wskazują informacje zawarte w nowożytnych wizytacjach: Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny – *tit. Assumptionis B.M.V.* (1647 rok)⁵⁴; Narodzenia Najświętszej Maryi Panny – *Titulum B.M.V. Nativitas conservat* (lata 1667–1672)⁵⁵. Wezwanie św. Jakuba pojawiło się w okresie późniejszym.

W opracowaniach można spotkać czasami informację o patronacie św. Jakuba nad kościołem parafialnym w Chełmży. Wydaje się, że jest to pokłosie błędnych informacji, które spotykamy w niektórych źródłach. Dla przykładu takie właśnie wezwanie zawarto w opisie stanu diecezji chełmińskiej z 1743 roku, który uczynił dla papieża biskup chełmiński Andrzej Stanisław Załuski (1739–1746): *Praeter ecclesiam cathedralem extat in eadem civitate Culmsensi alia ecclesia parochialis sub titulo S. Jacobi*⁵⁶. Z innych źródeł wynika jednak jednoznacznie, że patronem kościoła chełmińskiego od średniowiecza był św. Mikołaj, np. z wizytacji z 1647 roku: *Ecclesiam habet muratam tituli s. Nicolai*⁵⁷. Dodajmy, że świątynia ta istnieje do dnia dzisiejszego i występuje zawsze pod wezwaniem św. Mikołaja⁵⁸.

Wnioski

Św. Jakuba Starszego spotykamy w granicach diecezji toruńskiej w 10 przypadkach jako patrona świątyni: 9 świątyni parafialnych, 1 świątyni klasztornej (obecnie poklasztornej). Opisana powyżej rzeczywistość pozwala na sformułowanie kilku wniosków:

1. Wszystkie fundacje kościoła oddane pod opiekę św. Jakuba, z jednym wyjątkiem, sięgają średniowiecza. W przypadku świątyni w Żmijewie geneza parafii sięga średniowiecza, jednak samo wezwanie jest późniejsze. Widać więc wyraźnie, że to właśnie w średniowieczu nadawano

⁵⁴ Vis 1647, s. 55.

⁵⁵ Vis 1667–1672, s. 529.

⁵⁶ *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, bearb. v. C.P. Woelky, Bd. 1, Danzig 1885–1887, nr 1217, s. 1124.

⁵⁷ Vis 1647, s. 3; W. Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego*, Toruń 2000, s. 141, p. 75.

⁵⁸ Zob.: P. Birecki, *Dzieje sztuki w Chełmży*, Chełmża 2001, s. 28–30.

wezwania jakubowe, wtedy święty ten cieszył się największą popularnością jako patron obiektów sakralnych.

2. Patronat jakubowy obejmuje prawie wyłącznie świątynie parafialne. Jedynym wyjątkiem jest tu tylko świątynia franciszkańska w Chełmnie. Nie spotykamy więc obiektów sakralnych oddanych pod opiekę św. Jakuba, które pełniły funkcje kościołów filialnych, chociażby tych ulokowanych na przedmieściach. Tak więc św. Jakub Większy był w średniowieczu wyraźnie obierany na patrona świątyń i wspólnot parafialnych.

3. Patronat jakubowy dotyczył przede wszystkim parafii i środowisk wiejskich. A więc nie tyle duże ośrodki związane z handlem, leżące przy ważnych traktach handlowych i komunikacyjnych, ale miejscowości o zdecydowanie mniejszym znaczeniu związane były z rozwojem kultu św. Jakuba. Może to oznaczać, że za patronatem jakubowym stali przede wszystkim osadnicy przybywający na teren ziemi chełmińskiej i lubawskiej.

4. Nie znamy i zapewne nie poznamy do końca genezy obecności św. Jakuba w przywołanych miejscach. Dlaczego akurat ten święty został wybrany na patrona wskazanych obiektów? Promotorami kultu mogli być zarówno: zakon krzyżacki, jak i biskupi chełmińscy, którzy przecież mieli ostateczny głos w sprawie patronatu nad obiektami sakralnymi. W końcu nie możemy także pominąć i samych osadników, którzy pojawili się na terenie ziemi chełmińskiej i lubawskiej z własnymi, bliskimi sobie świętymi, pośród których mógł być obecny także św. Jakub Większy.

5. Nie bez znaczenia w popularyzowaniu kultu św. Jakuba jako patrona obiektów mogło być to, że na obszarze państwa zakonnego przez długi czas mieliśmy do czynienia z ruchem krucjatowym, czyli z sytuacją podobną jak na Półwyspie Iberyjskim. Czymże różnił się, w rozumieniu człowieka doby średniowiecza, konflikt ze światem islamu od konfliktu ze światem pogańskim? Zapewne niewiele.

6. Można wyrazić pewne zdziwienie, że z wyjątkiem kościoła w Toruniu, wskazane świątynie jakubowe, mające tak bogatą historię, nie znalazły się na szlaku Drogi Polskiej (*Camino Polaco*) wyznaczonym w 2007 roku. Można jednak odczytać to zjawisko jako swoiste wyzwanie, aby poczynić starania o podłączenie wskazanych miejsc do istniejącego szlaku. W ten sposób mogły by powstać odnogi głównego szlaku. Do tego potrzebne są jednak wyraźne inicjatywy środowisk lokalnych, dodajmy, że takie spotykamy już chociażby w miejscowości Bobrowo.

St. James the Apostle – the patron of churches in the Diocese of Toruń

Summary

St. James the Greater is a patron of 10 temples in the Diocese of Toruń. Nine of them are parish churches, one – a monastery church.

1. All but one church foundations patroned by St. James date back to the Middle Ages. It proves that the Middle Ages were time when patrocinia of St. James were chosen and the Saint was most popular as a patron.

2. St. James's patrocinium was given almost always to parish temples. The only exception is the Franciscan monastery in Chełmno. There are no filial churches patroned by St. James.

3. St. James's patrocinium was present mostly in rural parishes and societies. It means that the development of veneration of this Saint was not associated with big trade centers situated by important trade and communication routes, but rather with settlements of much less importance. It leads to assumption that these were rural settlers coming to Chełmno and Lubawa Land who were responsible for St. James's patrocinia.

4. We do not, and probably will never, know the origins of St. James's presence in above mentioned places. Veneration of this Saint might have been fostered both by the German Order and bishops of Chełmno Diocese, who had the last word on choosing a saint patron for sacral objects. We should not forget about the settlers who came to Chełmno and Lubawa Land with their own Saints, maybe including also St. James the Greater.

5. It was not without any meaning in fostering St. James as a patron of sacral objects that the territory of the state of the German Orders was for a long time involved in crusades, just like Iberian Peninsula.

6. With exception of the church in Toruń, all mentioned St. James's churches were not included in route of Camino Polaco set in 2007.

*dr hab. Waldemar Rozyński, prof. UMK
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń*